

Goran TANACKOVIĆ FALETAR

NEGACIJA KAO KONSTITUTIVNO NAČELO ADVERZATIVNIH KOORDINIRANIH KONSTRUKCIJA

KLJUČNE RIJEČI: *konjunktori, koordinacija, adverzativne konstrukcije, negacija, redoslijed klauza*

Usprkos činjenici da konjunktori u strukturnom smislu ne predstavljaju klauzalne sastavnice, njihovi odnosi prema klauzalnoj strukturi ipak često pokazuju obilježja sustavne predodređenosti. Tako je, kada su u pitanju adverzativne koordinirane konstrukcije, u nekim slučajevima načelno moguće klauzama zamijeniti mjesta bez većih značenjskih pomaka (npr. *Ivan pjeva, a Marko svira* > *Marko svira, a Ivan pjeva*), što je jasan znak njihove strukturne nepovezanosti s konjunkturima. No nasuprot tomu, u velikom je broju adverzativnih konstrukcija položaj klauza u odnosu na veznike fiksiran, sustavan i načelno predvidiv, odnosno nearbitraran (npr. *Ivan ne pjeva, nego/već svira* > **Ivan svira, nego/već ne pjeva*; *Marko je jutros zaspao, ali je stigao na vlak / no stigao je na vlak* > **Marko je stigao na vlak, ali je jutros zaspao / no jutros je zaspao* itd.). Slijedom navedenoga, opravdano je zapitati se na čemu se temelji uočena sustavnost uspostave odnosa među klauzama i adverzativnim konjunkturima koji im u strukturnom smislu ne pripadaju. Ovim se radom činjenice navedenoga tipa pokušavaju prikazati kao jasan odraz sustavnosti koja vlada u odnosu između adverzativnih konstrukcija i kategorije negacije. Pokazuje se naime kako je i samo uvrštavanje različitih adverzativnih konjunktora u slučajevima eksplicitnoga izražavanja negacije vrlo izravno uvjetovano položajem negacijske klauze u koordiniranoj strukturi (usp. *Ivan ne govori engleski, nego/već njemački jezik / Ivan govori njemački, a ne engleski jezik*). No za ovaj rad još su zanimljiviji odnosi između konjunktora i klauza unutar adverzativnih konstrukcija u kojima se odnos prema negaciji ne ostvaruje na eksplicitan način. Stoga je njegov cilj testirati hipotezu prema kojoj je formalni odnos konjunktora i klauza i u tim slučajevima uvjetovan kategorijom negacije, odnosno, preciznije, njezinom implikacijom i eliptičnom kondenzacijom kao bitnim funkcionalnim obilježjima pojedinih adverzativnih konjunktora,

što postaje očito kada se adverbzivnim konstrukcijama bez eksplicitne negacije suprotstave primjeri s razriješenim elipsama (usp. *Ivan pjeva, a Marko [ne pjeva, nego/već] svira; Marko je jutros zaspao, ali/no [nije zakasnio, nego] je stigao / stigao je na vlak; Ivan je dobar učenik, ali/no [Marko nije, nego] se pitam / pitam se što ćemo s Markom* itd). Slijedom navedenoga, u radu se uspostavlja načelna podjela na *postnegacijske* i *prednegacijske adverbzivne konjunktore*, a potom se kroz iscrpnu analizu korpusnih podataka ispituju teorijska utemeljenost i korisnost prihvaćanja navedene opreke, kao i mogućnosti njezine daljnje razrade te njezina eventualna deskriptivna ograničenja.

1. UVOD

Iako su strukturno neovisni o jedinicama koje povezuju, odnosno ne uvrštavaju se ni u jedno klauzalno ustrojstvo u okvirima koordinirane konstrukcije, konjunktori bez dvojbe funkcioniraju kao njihova strukturna i smisaona nadgradnja. Stoga, iako se u razlikovanju koordiniranih i subordiniranih rečeničnih ustrojstava kao bitan razlikovni kriterij često navodi smisaona nezavisnost koordiniranih surečenica, ipak treba biti oprezan kada su u pitanju moguće implikacije takva stava. U tom smislu i Pranjković (1984: 29) primjećuje kako je navedeni kriterij razlikovanja koordiniranih i subordiniranih struktura često dovodio do nesporazuma među lingvistima koji su se bavili tim problemom.

Jedan od krivaca za takve nesporazume bila je svakako i škola u kojoj se učilo (i još se uvijek uči) da nezavisne rečenice “mogu same stajati”. Iako je ta formulacija u biti točna (točno je naime to da se u koordiniranim rečenicama lako može provesti preoblika kojom se klauze transformiraju u samostalne rečenice), ona je ipak tako neodređena i “nestručna” da unosi više zabune nego što pomaže da se distinkcija koordinacija/subordinacija pravilno shvati.

S obzirom na navedeno, uistinu nećemo reći ništa novo kada ustvrdimo da surečenice u okviru koordinirane konstrukcije nisu po smislu ni približno nezavisne, odnosno da sami konjunktori, kao strukturno nezavisni dijelovi koordiniranih struktura, zapravo uspostavljaju širi interpretacijski okvir unutar kojega koordinirane surečenice jedne drugima predstavljaju smisaoni kontrapunkt i omogućuju interpretacijsku nadgradnju.¹ Navedeno se može jednostavno argumentirati kratkom usporednom analizom primjera (1–4).

1 U ovome kontekstu još valja istaknuti kako je u literaturi moguće naići i na stavove prema kojima je beskoristan i nepotreban svaki pokušaj uspostavljanja razlike između koordinaci-

- 1) Marko je ateist. On je pažljivo pročitao Bibliju.
- 2) Marko je ateist i pažljivo je pročitao Bibliju.
- 3) Marko je ateist, ali je pažljivo pročitao Bibliju.
- 4) Marko je ateist ili je pažljivo pročitao Bibliju.

Kao što je vidljivo, dvije samostalne rečenice, odnosno “nezavisne smisaone cjeline” iz primjera (1) uvrštene su u primjeru (2) u kopulativnu (sastavnu), u primjeru (3) u adverbzivnu (suprotnu), a u primjeru (4) u disjunktivnu (rastavnu) rečenicu.² No već i površna usporedba navedenih primjera ukazuje na činjenicu da se smisao koordiniranih konstrukcija ni približno ne da svesti na puki “zbroj smislova” njihovih nezavisnih sastavnica. Tako se kopulativnim konjunktorem *i* uspostavlja širi smisaoni okvir u kojem ne postoji nikakva proturječnost u činjenici da Bibliju čita osoba koja ne vjeruje u Boga, a kakav lako možemo zamisliti u kontekstu saznanja da je Marko ustvari filolog zainteresiran za starije prijevode biblijskih tekstova, pasionirani istraživač židovske usmene predaje i kulture ili komparativni istraživač religijskih simbola. S druge strane, adverbzivni konjunktore *ali* uspostavlja širi interpretacijski okvir u kojem se, upravo suprotno, naglašava smisaona proturječnost između dviju nezavisnih sastavnica s obzirom na raširenu pretpostavku da je za sam čin čitanja Biblije nužan preduvjet vjerovanje u Boga. Za razliku od toga, disjunktivnim konjunktorem *ili* uspostavlja se interpretacijski okvir unutar kojeg upravo navedeno “proturječno” čitanje ostaje razotkriveno u svojoj površnoj isključivosti, tj. u kojem se vjera i nevjera kao prividno suprotstavljene pojave svode na zajedničke nazivnike u vidu univerzalnih ljudskih vrijednosti. U tom smislu primjer (4) možemo zamisliti i kao odgovor na pitanje u sljedećem kontekstu:

- (5) – Zašto Marko tako uporno kritizira djelovanje Crkve u današnjem društvu?
 – Dva su moguća odgovora na to pitanje: **Marko je ateist ili je pažljivo pročitao Bibliju.**

je i subordinacije s obzirom na sam sastav i funkciju konjunktora i subjunktora. Argumentaciju takvih stavova u prilično zaoštrenu obliku vidi u Guberina (1952: 267–309), a njihovu oštru i metodološki čvrsto utemeljenu kritiku u Pranjković (1984: 23–25).

2 O tipologijama koordiniranih rečeničnih struktura kod Babukića (1854), koji ih dijeli na usporedne, protustavne (suprotne) i osnovne, pridružujući svakoj od navedenih vrsta po tri pripadajuće podvrste, ali i kod Webera (1859), Maretića (1899) i Florshütza (1916), koji pitanjima koordinacije posvećuju znatno manje pažnje, vidi više u Pranjković (1984: 39–48). Pritom valja dodati da je sličan odnos prema pokušaju temeljitije i sustavnije analize i opisa koordiniranih struktura u hrvatskome jeziku karakterističan i za neke kasnije gramatičke priručnike (usp. npr. Brabec–Hraste–Živković 1954 ili Težak–Babić 1973).

Ako stoga funkciju klauza u okviru složenoga ustrojstva postavimo u korelaciju s temeljnim sastavnicama svakoga konceptualnog ustrojstva – trajektorom i orijentrom – tada konceptualni odnos dviju klauza u zavisnosloženom rečeničnom ustrojstvu možemo ilustrirati u vidu odnosa trajektora – glavne surečenice – kao istaknute, tj. profilirane sastavnice u okviru složene konceptualne strukture prema orijentiru – zavisnoj surečenici – kao referentnoj točki u odnosu na koju se uočava i vrednuje kretanje, veličina, trenutni položaj ili kakvo drugo svojstvo samog trajektora.³ Analogno tomu, u okviru nezavisnosloženih rečeničnih ustrojstava može se reći da dvije nezavisne surečenice na konceptualnoj razini naizmjenično funkcioniraju i kao trajektor i kao orijentir, tj. da se njihov nezavisni smisao kao relativno istaknuta sastavnica unutar složene konceptualne strukture vrednuje u odnosu prema smislu druge sastavnice te iste konceptualne strukture kao orijentiru, ali i kako je smjer konceptualizacije toga odnosa dvosmjernan, pa trajektor i orijentir mogu u različitim fazama interpretacije zamijeniti svoje uloge. Stoga nezavisna surečenica koja je u jednom trenutku predstavljala referentni okvir za interpretaciju smisla druge nezavisne surečenice već u sljedećem trenutku može sama postati istaknuti element konceptualne strukture koji će biti podvrgnut vrednovanju o odnosu na drugu nezavisnu surečenicu kao interpretacijski i smisaoni kontrapunkt, odnosno orijentir. A ako pak opisani odnos dviju surečenica u okviru koordinirane strukture dovedemo u analogiju sa zakonitostima percepcije i interpretacije vizualnih podataka, možemo reći kako je odnos klauzalnih sastavnica u okviru nezavisnosložene rečenice sličan primjeru tzv. “Rubinova vrča”, u kojem promatrač na temelju zamjene odnosa na relaciji lik-pozadina različito interpretira isti vizualni podatak – jednom kao crni vrč na bijeloj pozadini, a drugi put kao dva suprotstavljena crna ljudska profila na pozadini bijele boje.

Slijedom svega navedenoga, cilj je ovoga rada sustavno opisati smisalone odnose koji se među klauzama uspostavljaju adverbzivnim (suprotnim) veznicima *a*, *ali*, *nego*, *no* i *već*, pružajući njihovim načelno nezavisnim smislovima šire interpretacijske okvire unutar kojih same klauze jedna drugoj omogućuju karakterističnu smisaonu nadgradnju, tj. kojima se uspostavlja svojevrsan “metasmisao” karakterističan za samu koordinaciju. Osim toga, ovaj rad ujedno ima za cilj pokušati opisati one konstitutivne činjenice koje su zajedničke različitim tipovima adverbzivnih konstrukcija, tj. izlučiti one

3 O pojmovima trajektora i orijentira i njihovoj funkciji u kognitivnoj gramatici vidi više u Belaj i Tanacković Faletar (2014: 42–43).

smisaone odnose na kojima se temelji sama adverzativnost kao koherentna sintaktička kategorija.

2. RAZRADA

Nakon uvodnih razmatranja, u nastavku rada iscrpno će se analizirati funkcija adverzativnih konjunktora *a*, *ali*, *nego*, *no* i *već* s obzirom na uspostavu različitih smisaonih odnosa između dviju nezavisnih surečenica koje se njima povezuju, ali će se i svim tim smisaonim odnosima na planu značenja pokušati pronaći “zajednički nazivnik” zahvaljujući kojem oni, usprkos razlikama, ipak tvore koherentnu kategoriju.

2.1 Veznici *nego* i *već*

Kad se govori o odnosu adverzativnih konjunktora i negacije, veznici *nego* i *već* najočitiiji su primjer njegove sustavnosti. U funkcionalnom smislu ta dva veznika međusobno su zamjenjiva, s tim što *nego* predstavlja stilski neutralan, a *već* manje ili više obilježen izbor. No ono što je bez iznimke karakteristično za oba veznika jest njihov obvezan postnegacijski položaj, odnosno činjenica da u hrvatskome jeziku predikatno ustrojstvo lijeve surečenice mora sadržavati negaciju kako bi desna surečenica mogla biti uvrštena u koordiniranu strukturu veznikom *nego* ili *već*. Stoga možemo reći da se veznicima *nego* i *već* označava suprotnost u “najčistijem” obliku, tj. smisaona suprotstavljenost dviju surečenica prema načelu “negacija-afirmacija”.⁴ Takav, eksplicitno izražen, odnos navedenih veznika i negacije stoga predstavlja primjer beziznimne pravilnosti i sustavnosti te se, generički prikazan u vidu obrasca u kojem simbol NEG predstavlja položaj negacijske čestice, a simboli PU1 i PU2

4 U tom smislu i Silić i Pranjković (2007: 326) navode kako se tip kontrasta izražena veznicima *nego* i *već* u biti zasniva “na suprotnosti između niječne i jesne surečenice i na paralelizmu (ili antiparalelizmu) sintaktičkoga ustrojstva surečenica, npr. *Nije došao Ivan, nego Petar* ili *Nismo išli u kazalište, već u kino*” te da pritom “niječna rečenica mora biti na prvome mjestu”, odnosno da “[o]brnuti redosljed uopće ne dolazi u obzir, usp. npr. **Došao je Ivan, nego nije Petar* ili **Išli smo u kazalište, već nismo u kino*.” Pored toga, Pranjković (2001: 103) navodi i kako je veznik *već* “običan na mjestu veznika *nego* u suprotnim rečenicama nereducirana ustrojstva, npr. *Nismo se ljutili, već smo čekali što će se dogoditi*, ali je obilježen kao arhaičan i/ili regionalan u rečenicama u kojima se ustrojstvo druge surečenice reducira na jedan član, a pogotovo onda ako je taj član subjekt, npr. *Nije došla ona, već on; Nisu dali nama, već njima* i sl.” Smisaonu suprotstavljenost kao bit relacije izražene veznicima *nego* i *već* ističu i Katičić (2002: 182–183) i Barić i dr. (2005: 462–463), dok Raguž (1997: 323) napominje da ta dva veznika nisu samo stilski *nego* i funkcionalno raslojena, pa tako “[v]eć nema tako široku upotrebu kao **nego**, a ne može ni stajati npr. u samostalnim rečenicama, npr. u vezanu razgovoru na mjestu **nego**: *Nego što si ti mislio? – Nego kako/tko?*”.

predikatna ustrojstva koordiniranih surečenica, može smatrati prototipnim za adverbzivne rečenice:

[NEG PU1 **nego/već** PU2].

Kao konkretne ostvaraje takva generičkoga obrasca možemo analizirati i primjere (6–12):

- (6) Marko **ne** kupuje kuću, **nego/već** stan.
- (7) **Neću** doći automobilom, **nego/već** pješice.
- (8) Ti **nisi** bolestan, **nego/već** premoren.
- (9) Ivan **nije** neraspoložen, **nego/već** se nije naspavao.
- (10) Ona **nije** nekompetentna, **nego/već** ne vjeruje u sebe.
- (11) **Ne** samo da je dovršen(,) **nego/već** je i samouvjeren.
- (12) **Ne** traži samo ispriku(,) **nego/već** i novčanu odštetu.

Kao što pokazuju primjeri, odnos negacije i veznika *nego/već* u hrvatskome jeziku mora biti eksplicitno izražen, i to na način da negacija prethodi vezniku. To, naravno, kao što se vidi i iz primjera (9) i (10), ne isključuje mogućnost pojavljivanja negacije i u desnoj klauzi, ali odnos te negacije i veznika ne pokazuje obilježja sustavnosti, odnosno ne mora se, za razliku od odnosa veznika *nego/već* i negacije u lijevoj klauzi, nužno ostvariti da bi suprotna rečenica bila gramatična. Što se pak hrvatskoga jezika tiče, posebno su zanimljivi primjeri (11) i (12), koji se u literaturi, a posebice u pravopisnim priručnicima, često ne smatraju suprotnima, već sastavnima, a navedeno se potkrepljuje činjenicom da je moguće parafrazirati ih pomoću prototipnog kopalativnog konjunktora *i* te pritom zadržati isti smisao:

- (13) On je **i** dovršen **i** samouvjeren.
- (14) On traži **i** ispriku **i** novčanu odštetu.

No nasuprot takvu objašnjenju, stav je autora ovoga rada kako se smisao primjera (11) i (12) ni u kojem slučaju ne može svesti na smisao primjera (13) i (14), tj. kako oni tek prenose istu temeljnu informaciju, ali smisaona nadgradnja koju toj informaciji pružaju konjunktori pritom ih čini bitno različitima. Naime dok se predikatna ustrojstva u okviru kopalativnih konstrukcija jednostavno združuju u kontinuitetu svojih realizacija, predikatna ustrojstva prototipnih adverbzivnih rečenica izravno se, prema već navedenom obrascu [NEG PU1 **nego/već** PU2], suprotstavljaju jedno drugomu kroz negacijsko-afirmacijsku relaciju, pa se u tom smislu i adverbzivne konstrukcije u

primjerima (11) i (12), umjesto na generički obrazac [i PU1 i PU2], mogu svesti samo na obrazac [ne samo PU1 nego [i PU1] i PU2], s time da se prvo predikatno ustrojstvo elipsom izostavlja iz desne klauze, tj. ne ponavlja se u njoj radi veće ekonomičnosti iskaza. S obzirom na to, smisao primjera (11) i (12) ne može biti sveden na generički obrazac tipa “i prvo i drugo”, već se, nasuprot tomu, može apstrahirati samo kao “ne jedno, već oboje”, pa su stoga oni – ne samo strukturno, nego i po smisaonim odnosima – sasvim jednaki primjerima (6–10) u kojima se ostvaruje već opisani, prototipni, adverzativni postnegacijski obrazac.

Slijedom svega navedenoga, suprotne veznike *nego* i *već* možemo s obzirom na njihov položaj u koordiniranoj konstrukciji označiti kao **postnegacijske**, a s obzirom na obaveznost uvrštavanja negacijske čestice u lijevu klauzu kao **eksplicitnegacijske**. Nasuprot tomu, odnos preostalih triju suprotnih veznika prema kategoriji negacije znatno je drukčiji, tj. nije tako jednoznačan i izravan, ali zbog toga, kao što će u nastavku rada biti pokazano, nije ništa manje sustavan.

2.2 Veznici *ali* i *no*

Veznici *ali* i *no* u funkcionalnom smislu također predstavljaju stilske parnjake za uspostavu istoga smisaonog okvira unutar kojeg se kontrapunktiraju predikatna ustrojstva PU1 i PU2.⁵ No nasuprot postnegacijskom obrascu uvrštavanja veznika *nego* i *već*, veznici *ali* i *no* sustavno se pozicioniraju prema prednegacijskom obrascu koji se može generički prikazati na sljedeći način:

[PU1 **ali/no** NEG PU2].

Najjasniji su ostvaraji takva prednegacijskoga obrasca primjeri poput (15–18):

5 Pranjković (2001: 102-103), doduše, napominje i to da postoji mogućnost uvrštavanja veznika *no* na mjesto veznika *nego*, no takve suprotne rečenice “izrazito su obilježene kao zastarjele ili regionalne, npr. *Nismo čitali, no smo pisali* ili *Nije jutro, no večer*. S druge strane, taj je veznik “posve običan u suprotnim rečenicama u kojima se javlja na mjestu na kojem je zamjenjiv veznikom *ali*, npr. *Mnogi su ovuda pošli, no nitko nije ništa zamijetio*. Također, Silić i Pranjković (2007: 325) napominju i kako je u suprotnim rečenicama s veznikom *ali* “također prisutan kontrast, ali surečenice takvih rečenica nemaju paralelno ustrojstvo i uglavnom se ne mogu međusobno zamjenjivati, a da se značenje ne promijeni (usp. *Ne nosi sat, ali ga ima*)”, o čemu će u ovome poglavlju još biti riječi.

- (15) Marko je jučer ostao u uredu do ponoći, **ali/no nije** završio s poslom.
- (16) Postoje ljudi koji su nezamislivo bogati, **ali/no** nikad u životu **nisu** osjetili sreću.
- (17) Pažljivo sam ga slušao, **ali/no** ništa **nisam** shvatio.
- (18) Ana je jučer željela pomoći kćeri u pisanju zadaće, **ali/no nije** imala vremena za to.

No i takvim se primjerima mogu izravno suprotstaviti primjeri (19–22), u kojima je eksplicitni odnos veznika i negacije sasvim suprotan, tj. u kojima se veznici *ali* i *no* naoko pozicioniraju prema postnegacijskom obrascu [NEG PU1 ali/no PU2]:

- (19) Marko se jučer **nije** dugo zadržao u uredu, **ali/no** završio je s poslom.
- (20) Postoje ljudi koji nikada **nisu** bili bogati, **ali/no** cijeli život osjećaju vrlo intenzivnu sreću.
- (21) **Nisam** ga slušao pretjerano pažljivo, **ali/no** ipak sam shvatio što mi želi reći.
- (22) Ana jučer **nije** imala previše slobodnog vremena, **ali/no** ipak je pomogla kćeri u pisanju zadaće.

Stoga se, kada primjere (19–22) suprotstavimo primjerima (15–18), nameće pitanje na temelju kojih to argumenata možemo tvrditi da se u slučaju veznika *ali* i *no* ostvarivanju prednegacijskoga obrasca [PU1 ali/no NEG PU2] može pripisati obilježje sustavnosti, dok s postnegacijskim obrascem tipa [NEG PU1 ali/no PU2] to nikako nije slučaj.

Kada tvrdimo da je uvrštavanje adverbzivnih konjunktora *ali* i *no* prema postnegacijskom obrascu [NEG PU1 ali/no PU2] u hrvatskome jeziku arbitrarno, to je najlakše dokazati adverbzivnim parafrazama primjera (19–24) koje zadržavaju isti smisao, ali ne sadrže negaciju u okviru prvoga predikatnog ustrojstva:

- (23) Marko se jučer kratko zadržao u uredu, ali/no završio je s poslom.
- (24) Postoje ljudi koji su siromašni od rođenja, **ali/no** cijeli život osjećaju vrlo intenzivnu sreću.
- (25) Slušao sam ga vrlo površno, **ali/no** ipak sam shvatio što mi želi reći.
- (26) Ana je jučer imala malo slobodnog vremena, **ali/no** ipak je pomogla kćeri u pisanju zadaće.

No ako sličnim pokušajem parafraziranja primjera (15–18) pokušamo eliminirati negaciju u okviru drugoga predikatnoga ustrojstva, tj. izbjeći uvrštavanje adverbzivnih konjunktora *ali* i *no* prema prednegacijskom obrascu [PU1 *ali/no* NEG PU2] uz zadržavanje istoga smisla na razini koordinirane rečenične strukture, naići ćemo na probleme:

- (27) Marko je jučer ostao u uredu do ponoći, **ali/no** posao mu je ostao **nezavršen**.
- (28) Postoje ljudi koji su nezamislivo bogati, **ali/no** cijeli život su **nesretni**.
- (29) Pažljivo sam ga slušao, **ali/no** moje **neshvaćanje** nije se smanjilo.
- (30) Ana je jučer željela pomoći kćeri u pisanju zadaće, **ali/no** **nedostajalo** joj je vremena.

Naime čak i ako parafrazom eliminiramo negacijsku česticu na razini desne surečenice, ona će opet “isplivati na površinu” na tvorbenoj razini u vidu negacije pridjevskoga značenja (*nezavršen*, *nesretni*), negacije značenja odglagolne imenice (*neshvaćanje*) ili negacije glagolskoga značenja (*nedostajati*). Navedene činjenice idu u prilog tvrdnji da uvrštavanje veznika *ali* i *no* prema prednegacijskom obrascu, za razliku od postnegacijskoga, u hrvatskome jeziku nije arbitrarno, već pokazuje obilježja sustavnosti. Ipak, tvrdnju o sustavnosti njihova prednegacijskoga uvrštavanja naoko osporavaju primjeri adverbzivnih konstrukcija s veznicima *ali* i *no* koji ne sadrže negaciju ni u lijevoj ni u desnoj surečenici:

- (31) Marko sam bira s kime će surađivati, **ali/no** ipak se neprestano žali na poteze svojih poslovnih partnera.
- (32) Postoje ljudi koji su nezamislivo bogati, **ali/no** svejedno žele zarađivati još više.
- (33) Pažljivo sam ga slušao, **ali/no** i dalje pokušavam shvatiti što mi je to htio reći.
- (34) Ana je jučer željela pomoći kćeri u pisanju zadaće, **ali/no** na kraju je cijelu večer provela uz kavu i televizor.

Kada dakle tvrdimo da uvrštavanje veznika *ali* i *no* prema prednegacijskom obrascu u hrvatskome jeziku pokazuje obilježje sustavnosti, to ne znači da je pojavljivanje negacije u okviru desnoga (drugoga) predikatnog ustrojstva obvezno, već samo da je njezino uvrštavanje **sustavom omogućeno**. Naime čak i u slučaju primjera (31–34) moguće je jednostavnom parafrazom koja

uključuje dodatno uvrštavanje prototipne adverbzivne konstrukcije tipa [NEG PU1 nego/već PU2] u već navedene primjere eksplicirati, tj. “izvući na površinu”, njihov negacijski smisao:

- (35) Marko sam bira s kime će surađivati, **ali/no** ipak [**nije** zadovoljan, nego/već] se neprestano žali na poteze svojih poslovnih partnera.
- (36) Postoje ljudi koji su nezamislivo bogati, **ali/no** svejedno [**nemaju** mira, nego/već] žele zarađivati još više.
- (37) Pažljivo sam ga slušao, **ali/no** [**nisam ga** razumio, nego/već] i dalje pokušavam shvatiti što mi je to htio reći.
- (38) Ana je jučer željela pomoći kćeri u pisanju zadaće, **ali/no** na kraju [**nije** to učinila, nego/već] je cijelu večer provela uz kavu i televizor.

Da zaključimo, kad su u pitanju suprotni veznici *ali* i *no* (a slično, kao što će se pokazati u nastavku, važi i za veznik *a*), njihova realizacija u okviru prednegacijskoga obrasca posjeduje obilježje sustavnosti upravo stoga što uvrštavanje negacijske čestice s njihove desne strane nije obvezno, ali je sustavom omogućeno, tj. ako nije eksplicitno, uvijek ostaje implicitno. Ako naime pažljivo promotrimo sve dosad navedene primjere s ta dva veznika, primijetit ćemo da je smisaoni odnos u kojem stoje predikatna ustrojstva s njihove lijeve i desne strane uvijek istoga tipa: sadržajem lijeve surečenice uspostavlja se kod interpretatora kakav jasno određen obzor očekivanja, a desna ga surečenica potom iznevjerava, tj. njezin se sadržaj ostvaruje izvan njegovih granica.⁶ Stoga možemo reći kako veznici *ali* i *no* posjeduju sustavan negacijski potencijal koji se, čak i kada nije eksplicitno ostvaren, uvijek lako može aktualizirati fakultativnim uvrštavanjem prototipne adverbzivne konstrukcije s postnegacijskim veznikom *nego*, pa se smisaoni odnosi koji se izražavaju uvrštavanjem veznika *ali* i *no* mogu shematski prikazati na sljedeći način:

6 U tom smislu i Silić i Pranjkić (2007: 325), navodeći primjere kao što su “*Bilo je jako oblačno, ali nije padala kiša* ili *Ima sat, ali ga ne nosi*”, objašnjavaju kako je sam kontrast u takvim surečenicama “zasnovan na logičkoj suprotnosti ili na značenju dopusnosti (koncesivnosti). Naime kad je jako oblačno, logično je da pada kiša ili kad tko ima sat, logično je da ga nosi, a u surečenicama navedenih suprotnih rečenica biva upravo suprotno od toga. Riječ je dakle o istome onom tipu odnosa kakav susrećemo i u dopusnim (zavisnosloženim) rečenicama (. . .), samo se taj odnos u suprotnim rečenicama s veznikom *ali* izražava koordinacijski, a u zavisnosloženim rečenicama (s veznicima *iako, mada, premda*) subordinacijski.” Raguž (1997: 299) pak napominje kako veznik *ali*, “kad je zamjenjiv veznikom **a** (kad suprotstavljaju rečenice i njihove sadržaje), samo pojačava suprotnost, koja je s veznikom **a** blaža ili bliža sastavnome odnosu”, no o tipu suprotnosti izraženu veznikom *a* bit će više govora u poglavlju 2.3.

situacija nameće određena očekivanja, **ALI/NO** njezin rezultat [**NIJE** u skladu s tim očekivanjima, **NEGO/VEĆ**] je suprotan.

Ponovimo još jednom, realizacija dijela sheme koji sadrži eksplicitnu negaciju i nalazi se unutar uglatih zagrada nije obvezna, ali je u konstrukcijama s veznicima *ali* i *no* njezino uvrštavanje u pravilu moguće, pa u tom smislu i koordinirane konstrukcije s prednegacijskim veznicima *ali* i *no* možemo načelno podijeliti na eksplicitnonegacijske [**PU1 ali NEG PU2**] i implicitnonegacijske [**PU1 ali [NEG PU2 nego] PU3**].

2.3 Veznik *a*

Kad su u pitanju suprotne rečenice s veznikom *a*, za njih u formalnom smislu važi veći dio onoga što je već navedeno u poglavlju o veznicima *ali* i *već*. Naime i za njih je karakteristično uvrštavanje ispred negacijske surečenice, kao što pokazuju sljedeći primjeri:

- (39) Neki su se pripremili za ispit, **a** neki **nisu**.
- (40) Prozor je razbio Ivan, **a ne** Marko.
- (41) Za rođendan je željela putovanje, **a ne** cvijeće i bombonijeru.
- (42) Petar studira pravo, **a ne** medicinu.

Ipak, smisao rečenice u primjeru (39) može se zadržati i ako afirmacijskoj i negacijskoj surečenici zamijenimo mjesta, što naoko opovrgava tezu o sustavnosti prednegacijskoga uvrštavanja veznika *a*:

- (43) ?Neki se **nisu** pripremili za ispit, **a** neki jesu.

No zanimljivo je u tom kontekstu primijetiti kako će rečenicu u primjeru (43) govornici hrvatskoga jezika intuitivno doživjeti kao obilježenu, dok će onu u primjeru (39), s negacijom nakon veznika *a*, smatrati potpuno ovjerenom. A da je zaista tako, još bolje svjedoče sljedeći primjeri, u kojima je desno predikatno ustrojstvo u prvom slučaju elipsom svedeno na negacijsku, a u drugom na afirmacijsku česticu:

- (44a) Ivan shvaća gradivo, a Marko ne.
- (44b) ??Marko ne shvaća gradivo, a Ivan da.
- (45a) Pesimisti žale zbog propuštenih prilika, a optimisti ne.
- (45b) ??Optimisti ne žale zbog propuštenih prilika, a pesimisti da.

No pored sličnosti vezanih uz odnos prema negacijskoj čestici, između veznika *a* s jedne strane te veznika *ali* i *no* s druge strane važno je istaknuti i neke bitne značenjske razlike kojima je uvjetovana njihova uporaba. Naime sama suprotnost izražena veznikom *a* po svojoj je prirodi manje kompleksna od suprotnosti izražene veznicima *ali* i *no*. Kada to tvrdimo, tada imamo u vidu činjenicu da se uvrštavanjem veznika *a* sadržaj desne surečenice izravno suprotstavlja sadržaju lijeve surečenice na način da ga implicitno ili eksplicitno niječe. S druge strane, uvrštavanjem veznika *ali* i *no* desna surečenica ne suprotstavlja se izravno lijevoj surečenici, odnosno ne negira njezin sadržaj, već samo njegove očekivane posljedice.⁷ U tom je smislu i položaj surečenica s lijeve i desne strane veznika *a*, a s obzirom na izravno suprotstavlanje njihovih sadržaja, načelno podložan promjenama, tj. dvije surečenice u takvoj adverzativnoj konstrukciji mogu zamijeniti svoja mjesta:

- (46) Stariji mu se sin zove Ivan, a mlađi Josip. > Mlađi mu se sin zove Josip, a stariji Ivan.
(47) Otac mu je liječnik, a majka odvjetnica. > Majka mu je odvjetnica, a otac liječnik.

Dakako, to ne važi za slučajeve u kojima je raspored surečenica ikonički motiviran kronološkim slijedom i(li) uzročno-posljedičnim odnosom realizacije njihovih sadržaja, no to nije slučaj samo kod adverzativnih nego i kod kopulativnih rečenica:

- (48) Prvo je kupio stan, a zatim automobil. > *Zatim je kupio stan, a prvo automobil.
(49) Viknuo je i uplašio dijete. > *Uplašio je dijete i viknuo.

No kada su u pitanju veznici *ali* i *no*, pomoću kojih se, kao što je već rečeno, sadržaj desne surečenice ne suprotstavlja izravno sadržaju lijeve sure-

7 U tome smislu Silić i Pranjković (2007: 325) napominju da “[v]eznik *a* ima značenje kontrasta u najširem smislu. On povezuje dvije surečenice koje imaju istu sintaktičku vrijednost, koje su istoga ranga, pa zato imaju paralelno sintaktičko ustrojstvo. To je razlog što se u suprotnim rečenicama s tim veznikom može u pravilu zamjenjivati red surečenica, npr. *Brat je pravnik, a sestra liječnica* prema *Sestra je liječnica, a brat pravnik*”, a “[d]a su takve surečenice u odnosu kontrasta, vidi se i po tome što obično sadržavaju i leksičke jedinice koje su u izravnom kontrastu.” Barić i dr. (2005: 462) i Katičić (2002: 179) pak ističu kako *a* “ima značenje srodno značenju priloga *međutim, ipak*”, ali i kako se njime u rečenični niz najčešće ne uvrštava više od dviju rečenica, dok Raguž (1997: 296) ističe kako se odnos suprotnosti koja se izražava veznikom *a* u neku ruku intenzivira uvrštavanjem veznika *ali* na onim mjestima gdje su oni načelno zamjenjivi.

čenice, nego tek vjerojatnim i očekivanim posljedicama njegove realizacije, sama uzročno-posljedična povezanost, a samim time i implicitna temporalna sukcesivnost realizacije dvaju sadržaja, čini surečenice u tim adverzativnim konstrukcijama čvrsto fiksiranima, tj. po ikoničkom principu onemogućuje zamjenu njihovih mjesta s lijeve i desne strane dvaju navedenih veznika:

- (50) Zaspao je, ali/no stigao je na vlak. > *Stigao je na vlak, ali/no zaspao je.
 (51) Dobio sam plaću, ali/no ne mogu platiti račune. > *Ne mogu platiti račune, ali/no dobio sam plaću.

Kada se pak govori o visokoj vjerojatnosti realizacije konkretnih posljedica koje očekivano proizlaze iz samog sadržaja lijeve surečenice te povezanosti te vjerojatnosti s distribucijom veznika *a* i *ali/no*, vrlo je znakovita i razlika u interpretaciji sljedećih primjera:

- (52a) Orkestar je utihnuo, a bubnjar je nastavio svirati.
 (52b) Orkestar je utihnuo, ali/no bubnjar je nastavio svirati.
 (53a) Kiša je uporno padala, a Ivan je putovao prema moru.
 (53b) Kiša je uporno padala, ali/no Ivan je putovao prema moru.

Naime u rečenicama (52a) i (53a) ničime se ne implicira da je sadržaj desne surečenice suprotan očekivanjima koja proizlaze iz sadržaja lijeve surečenice, tj. možemo pretpostaviti kako je u (52a) orkestar namjerno utihnuo upravo zato da bubnjar nesmetano izvede svoju solodionicu, dok se u (53a) radilo o Ivanovu službenom putovanju na more, za čiju realizaciju vremenske prilike nisu bile nimalo važne. S druge strane, primjer (52b) implicira upravo to da se između bubnjara i ostatka orkestra tijekom nastupa dogodio nesporazum zbog kojega, suprotno očekivanju, nisu prestali svirati u isto vrijeme (usp. *Orkestar je utihnuo, ali/no bubnjar je ipak / svejedno / usprkos tomu nastavio svirati*), dok ćemo iz primjera (53b) najvjerojatnije shvatiti da je Ivan putovao na godišnji odmor unatoč lošim vremenskim prilikama (usp. *Kiša je uporno padala, ali/no Ivan je ipak / svejedno / usprkos tomu putovao prema moru*). Ponovimo, izravna sadržajna suprotstavljenost desne i lijeve surečenice u slučaju uvrštavanja veznika *a* načelno (barem u slučajevima kada njihov položaj ne odražava temporalnu sukcesivnost pripadajućih sadržaja) omogućuje i zamjenu njihovih mjesta uz zadržavanje približno istoga smisla na razini koordinirane strukture (usp. *Bubnjar je nastavio svirati, a orkestar je utihnuo / Ivan je putovao prema moru, a kiša je uporno padala*), dok takva zamjena uz

veznike *ali* i *no* nije moguća jer se njima desna surečenica svojim sadržajem ne suprotstavlja izravno sadržaju lijeve, već samo njegovim očekivanim posljedicama, čime se u njihov odnos jasno uvodi dimenzija temporalne sukcesivnosti slijedom koje kasniji događaji ostaju fiksirani zdesna vezniku.

Također, nasuprot tezi o sustavnosti prednegacijskoga uvrštavanja veznika *a*, adverbzivne konstrukcije s tim veznikom vrlo se često ostvaruju i bez negacije u obje surečenice:

- (54) Marko studira pravo, a Ana medicinu.
- (55) Psi su naivni, a mačke lukave.
- (56) Petar je dovoljno učio, a Ivana se boji ispita.
- (57) Orkestar je prestao svirati, a pjevačica je nastavila pjevati.

No kao i u slučaju veznika *ali* i *no*, i ovdje važi činjenica da se negacija u suprotnim rečenicama ostvaruje ne samo na eksplicitan nego i na implicitan način, što znači da je i u koordinirane konstrukcije toga tipa, i to vezniku zdesna, u pravilu moguće uvrstiti prototipnu negacijsku konstrukciju s veznikom *nego* kojom se izravno i eksplicitno niječe sadržaj lijeve surečenice, a što pokazuju i sljedeći primjeri:

- (58) Marko studira pravo, a Ana [ne studira pravo, nego] medicinu.
- (59) Psi su naivni, a mačke [nisu naivne, nego] lukave.
- (60) Petar je dovoljno učio, a Ivana [nije dovoljno učila, nego] se boji ispita.
- (61) Orkestar je prestao svirati, a pjevačica [nije prestala, nego] je nastavila pjevati.

U tom se smislu i koordiniranim konstrukcijama s veznikom *a*, i to na još izravniji način, s obzirom na izravnu negaciju sadržaja prve klauze, uz eksplicitnonegacijsku ostvarajnu shemu [PU1 a NEG PU2] (usp. primjere 39–42 te 44a i 45a) može pridružiti i implicitnonegacijska shema kakva je već predstavljena u poglavlju o konstrukcijama s veznicima *ali* i *no*, a koja glasi [PU1 a [NEG PU2 nego] PU3] (npr. *Ivan voli kolače, a Petra [ne voli kolače, nego] sladoled.*)

3. ZAKLJUČAK

Suprotne rečenice u hrvatskom se jeziku prepoznaju prema karakterističnim vezničkim sredstvima – konjunktoria *a*, *ali*, *nego*, *no* i *već*. Ipak, tim se veznicima suprotnost ne ostvaruje uvijek na jednak način, već je njihova

distribucija uvjetovana dvama bitnim semantičkim kriterijima. Prvo, veznici *nego* i *već* uvrštavaju se isključivo u suprotne rečenice čija lijeva strana (u odnosu na mjesto uvrštavanja veznika) sadrži negacijsku česticu. U tom je smislu njihov odnos prema kategoriji negacije najjednoznačniji, odnosno veznike *nego* i *već* možemo definirati kao stilske parnjake u funkciji povezivanja dviju nezavisnih surečenica suprotstavljena sadržaja s eksplicitno izraženom negacijom u prvoj surečenici. Nasuprot tomu, odnos triju preostalih suprotnih veznika prema kategoriji negacije nije ni približno jednoznačan, već oni, osim eksplicitne, mogu stajati i u odnosu prema implicitnoj negaciji, a s obzirom na položaj njezina sustavnoga uvrštavanja možemo ih označiti kao prednegacijske konjunktore. Naime u rečenice s veznicama *a*, *ali* i *no* u pravilu je moguće, i to uvijek vezniku zdesna, uvrstiti prototipnu negacijsku konstrukciju s veznikom *nego* kojom se u slučaju veznika *a* izravno negira sadržaj lijeve surečenice, dok se u slučaju veznika *ali* i *no* negiraju njezine očekivane posljedice. U tom smislu samim surečenicama povezanim veznikom *a* načelno možemo zamijeniti mjesta, barem u slučajevima kada njihova izravna sadržajna suprotstavljenost ne uključuje i temporalnu sukcesivnost, dok u rečenicama s veznicama *ali* i *no* to nije moguće jer negacija očekivanih posljedica realizacije sadržaja lijeve surečenice nužno uključuje i uspostavu odnosa temporalne sukcesivnosti između sadržaja lijeve i desne klauze, zbog čega njihova komutacija ostaje “ikonički blokirana”.

LITERATURA

- Babukić, Vjekoslav. 1854. *Ilirska slovnica*. Zagreb: Nar. Tiskarnica dra Ljudevita Gaja.
- Barić, Eugenija i dr. 2005. *Hrvatska gramatika* (4. izdanje). Zagreb: Školska knjiga.
- Belaj, Branimir, Goran Tanacković Faletar. 2014. *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika, Knjiga prva, Imenska sintagma i sintaksa padeža*. Zagreb: Disput.
- Brabec, Ivan, Mate Hraste, Sreten Živković. 1954. *Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika* (2. izdanje). Zagreb: Školska knjiga.
- Florschütz, Josip. 1916. *Gramatika hrvatskoga jezika* (3. izdanje). Zagreb: Kr. Zemaljska tiskara u Zagrebu.
- Guberina, Petar. 1952. *Povezanost jezičnih elemenata*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Katičić, Radoslav. 2002. *Sintaksa hrvatskoga književnoga jezika* (treće, poboljšano izdanje). Zagreb: HAZU/Globus.
- Maretić, Tomo. 1899. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Štampa i naklada knjižare L. Hartmana.

- Pranjko, Ivo. 1984. *Koordinacija u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Pranjko, Ivo. 2001. *Druga hrvatska skladnja, Sintaktičke rasprave*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Raguž, Dragutin. 1997. *Praktična hrvatska gramatika*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Silić, Josip, Ivo Pranjko. 2007. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Težak, Stjepko, Stjepan Babić. 1973. *Pregled gramatike hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Weber (Tkalčević), Adolfo. 1859. *Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije*. Beč: C. K. naklada školskih knjigah.

NEGATION AS CONSTITUTIVE PRINCIPLE BEHIND ADVERSATIVE COORDINATED CONSTRUCTIONS

Abstract

Despite the fact that conjunctions are not structural components of clauses, how they interact with clausal structure is often systematically determined. For instance, with adversative coordinated constructions it is sometimes possible in principle to change the relative order of the clauses without inducing major semantic shifts (e.g. *Ivan pjeva, a Marko svira* > *Marko svira, a Ivan pjeva*). This is a clear indication of the clauses' structural independence of the conjunctions. However, in a large number of adversative constructions, the position of the clauses relative to the conjunctions is fixed, systematic and, as a rule, predictable/nonarbitrary (e.g. *Ivan ne pjeva, nego/već svira* > **Ivan svira, nego/već ne pjeva; Marko je jutros zaspao, ali je stigao na vlak / no stigao je na vlak* > **Marko je stigao na vlak, ali je jutros zaspao / no jutros je zaspao* etc.). Therefore, it is legitimate to wonder about the underlying basis for the observed regularities in the interaction between clauses and their structurally independent adversative conjunctions. In this paper we shall interpret these facts as a clear reflection of the regularities that characterize the relationship between adversative constructions and the category of negation.

Namely, it will be shown that in cases where negation is explicitly expressed, the insertion of specific adversative conjunctions is directly conditioned by the position of the negative clause in the coordinated structure (cf. *Ivan **ne** govori engleski, **nego/već** njemački jezik* / *Ivan govori njemački, **a ne** engleski jezik*). Even more interesting for our present purposes are the relationships between conjunctions and clauses in adversative constructions where negation is conveyed without explicit means. The goal of this paper is to test the hypothesis that even in such cases the formal relationship between the conjunction and the clauses is governed by negation; more specifically, by the negation implied and elliptically condensed in specific adversative conjunctions. The fact that implicit negation is a crucial functional feature of those conjunctions is easily appreciated once adversative constructions without explicit negation are juxtaposed with their counterparts with the ellipsis resolved (cf. *Ivan pjeva, a Marko [ne pjeva, nego/već] svira; Marko je jutros zaspao, ali/no [nije zakasnio, nego] je stigao / stigao je na vlak; Ivan je dobar učenik, ali/no [Marko nije, nego] se pitam / pitam se što ćemo s Markom* etc). In view of these facts, in this paper we will establish a principled distinction between *postnegational* and *prenegational adversative conjunctions*, and then analyze corpus data to assess the theoretical feasibility and usefulness of the established distinction, the possibility of its elaboration and its potential descriptive limitations.

Key words: *conjunctions, coordination, adversative constructions, negation, order of clauses*